

PUBLICUM
MERITORUM PRAEMIUM



Ünnepi kötet
Katsányi Sándor és Papp István
kilencvenedik születésnapjára

Második, bővített, elektronikus kiadás

Magyar Könyvtárosok Egyesülete
Budapest, 2021

Szerkesztette: Havas Katalin, Hegyközi Ilona, Sándor Tibor és Sonnevend Péter

Olvasószerkesztő: Kovács Katalin

Kiadó: Magyar Könyvtárosok Egyesülete

Nyomtatás: Elektroproduct Kft. – EPC Nyomda, Budaörs

Az elektronikus kiadásban megjelenő személyi bibliográfiák a Könyvtártudományi Szakkönyvtárban készültek, szerkesztőjük: Honffyné Felhő Ágnes és Jávor Ferencné

Készült 150 példányban az ünnepeltek születésnapjára. Kereskedelmi forgalomba nem kerül. A kötet teljes anyaga az ünnepeltek bibliográfiájával kiegészítve hozzáférhető a Magyar Elektronikus Könyvtárban.

A kötet megjelentetését a Magyar Könyvtárosok Egyesülete támogatta.

ISBN 978-963-89260-5-0

ISBN 978-963-89260-6-7 (PDF)

<https://doi.org/10.46280/Unnepikotet.2021>

Barátné Hajdu Ágnes
Megszüntetések, elvetéltek, túlélők
Társadalmi egyesületek a huszadik század derekán
Hódmezővásárhelyen

<https://doi.org/10.46280/Unnepikotet.2021.Hajdu2>

Tanulmányom tárgyaként igyekeztem olyan témát választani, amely valamilyen szinten kötődik az ünnepekhez – akár a történetiséget, akár a civil lét erejében vetett hitet tekintjük.

Hódmezővásárhely az olvasókörök szervezése tekintetében egészen különleges helyet foglal el hazánk kulturális életében és művelődéstörténetében, de utalhatunk az egyesületek társadalomformáló erejére is. Az egyesületek körül kialakult helyi közösségekhez a felnőtt lakosságnak mintegy fele kapcsolódott, és a huszadik századra már erősen tagolt társadalom minden rétegében jelen voltak a körök, egyesületek, kaszinók tagjai, tisztségviselői. A városi polgárság, iparosok, munkások, diákok stb. csakúgy létrehozták saját szervezeteiket, mint a zömmel tanyán élő parasztság. A szervezetek működésének egyik kulcsa – akárcsak ma – olyan elkötelezett, a többiekért tenni akaró emberek munkáján alapult, akik hajlandók voltak vállalni az összefogás serkentését, a szervezőmunkát és még a válságos időkben is az anyagi áldozatokat, ezzel erősítve a kor társadalmának szövetét. *Féja Géza* szavaival: „*Itt az Alföldön mélyebbre kell ásni, hogy üdítő vizet kapjunk, ugyanakkor a puszta határtalan távlatú.*”¹ Ilyen felbecsülhetetlen lehetőségeket, óriási erőt adott és ad ma is az összefogás, a civil lét az embereknek, a társadalmi egyesületek tevékenysége.

Az első világháború és az azt követő évek

A világháborúk a körök történetében jelentős változást hoztak. A háborúk borzalma, az igazságtalan trianoni békeszerződés, az 1929–1933-as világválság, valamint az 1940–1942 között három éven keresztül ismétlődő árvíz és belvíz után kialakuló helyzet végsőkéig feszítette az emberek tűrőképességét. Megnőtt a segítségre szorulóknak száma, csökkentek az anyagi lehetőségek. A fronton lévő családja, hadiárva, hadiözvegyek, hadifoglyok, a katonák mind-mind támogatásra szorultak. A Hódmezővásárhelyen kimagasló számban működő olvasó-

körök, társadalmi egyesületek, bár bevételeik és gyakran taglétszámuk is csökkent, igyekeztek megtalálni a módját annak, hogy egyre nagyobb mértékben segítsenek a legelesettebbeken. A hősi halált haltak emléktáblát kaptak a körök falain, és megemlékeztek róluk üléseiken, őrizték emléküket.² Az *Iparegylet* 1918-as jelentésben olvashatjuk: „A rettenetes háború hála Istennek elmúlt, hazajöhettek sokat szenvedett egyleti tagjaink, akiket itt most ez alkalommal örömmel és szeretettel üdvözölünk; akik nem jöhettek vissza, azoknak emlékét mély fájdalommal szívünkbe zárjuk.”³

Az első világháború alatt több egyesület működése is szünetelt, a férfiak egy része a frontokon harcolt, a köri élet akadozott, számos kör működését pedig vagy a Tanácsköztársaság, vagy az utána következő szigorodó adminisztráció tiltotta be. Az egyesületek vezetői ezért több esetben kérték/jelentették be a szervezet átmeneti szüneteltetését, amely eljárás azonban megkövetelte, hogy a háborút követően kérelmezni kellett az újraindítást. Az engedély kiadása gyakran évekig elhúzódott és az engedély megadását a közben megjelent jogszabályokra (például a 77000/1922. sz. rendeletre), hivatkozva tagadták meg, egyenválaszok formájában.

A válság az *Iparosasszonyok Egyesületét* sem kerülte el. Az 1931. április 12-én tartott közgyűlésen – melyen fennállásuk 10. évfordulóját is ünnepelték – *Kruzslicz Károlyné* a nehézségekre hívta fel a figyelmet: „Sajnos pár év óta, mióta a gazdasági leromlás beállott, és nem csak az iparos társadalomnak, de az ország minden társadalmi rétegének helyzete bizonytalanra vált, úgy az összes jótékony egyesületek, köztük a mi általunk alapított és igazán üdvös és emberbaráti szeretet munkáját betöltő *Iparos Nőegylet* is igazán nagy küzdelmek után is oly kevés, és néha semmi sikert nem tud felmutatni. Ez nem részvétlenségből, hanem a társadalom nehéz anyagi terheinek és gondjainak tudható be.”⁴ A siker elmaradásának deklarálását azonban az a vágy mondatta ki az elnök aszszonnyal, hogy a nehezedő anyagi helyzetben a rászorulóknak száma és a segíteni akarás megoldhatatlan ellentmondásával kellett szembenézniük nap mint nap. Az 1940-es években közel száz, elsősorban idős iparost segítettek élelmiszerekkel, ruhával, karácsonyi és húsvéti csomagokkal.⁵ Ekkor mondja el *Kruzslicz Károlyné* megrázóan szép, nagyhatású karácsonyi köszöntőjét: „*Kedves Iparos Testvéreim!* [...] Ez évben nem gyűjtanak karácsonyfát sem a gyermekeknek, sem az öregeknek, hogy lelkeket melegítse. De tüzelő fa sincsen, hogy fázós testökbe életet gyűjtson, apránként elfogy minden, pénz, élelem, ruha nemű stb. Ezzel szemben azt tapasztalom, hogy az emberek lelke kezd felmelegedni a szenvedésbe.

Ma ösmeretlen asszonyok, kik könnyes szemmel járnák az utcákat, szólítják meg egymást és vigasztalják, – míg azelőtt közönyösen mentek volna el.”⁶

Minden körnél hasonló jelenségeket, egymást segítő, a gyerekeket, árvákat, özvegyeket, rokkantakat, időseket felkaroló, a haza sorsáért felelősséggel aggódó és tenni akaró hozzáállást láthattunk. Létrejöttek a kifejezetten jótékonyosság céljából alakult társaságok is, például a *Hódmezővásárhelyi (Jótékonycélú) II. korosztályos Temetkezési Egylet*; *Chevra Kadisa (Izraeli Jótékonyági és Temetkezési Egylet)*; *Hódmezővásárhelyi Református Jótékony célú Nőegylet*; *Vasúti Vendéglői Jótékony Asztaltársaság* stb.

1934-ben a helyi *Vöröskereszt Egylet*⁷ elnöke *dr. Csáky Lajos* aláírásával többoldalas számozatlan lista készült a városi segélyben részesülőkről.

A háború azonban másfajta eseményeket is hozott a körök életébe, például a *II. kerületi Olvasókör* helyiségéből 1920 márciusában könyveket koboztak el. *Köpösdý Ödön* elnök szeretné visszakapni a könyveket, melyeket két vörös zászló mellett, valószínűleg vörös kötésük miatt foglaltak le.⁸ A válaszban a magyar kir. állami rendőrség szegedi, kerületi főkapitányságának 8566/922 sz. átirata az 1920 márciusában elkobzott könyvekről valószínűsíti, hogy azokat a polgárőr- és a nemzeti hadsereg alakulatai megsemmisítették.

Megszűntek – elvetéltek

Az egyesületek megszűnésének számos oka lehetett: földrajzi meghatározottság; gazdasági ellehetetlenülés; természeti csapások; csökkenő taglétszám; mérsékelt aktivitás; a húzóemberek elköltözése, elfáradása, fásulttá válása; a tagság előregedése; békétlenségek stb. A társadalmi szervezetek megszűnésekor mind az egyesületeknek, mind a város vezetésének az volt a törekvése, hogy az egyesületek vagyona, más rendelkezés nem lévén, egy hasonló tevékenységet folytató kör tulajdonába menjen át. Ezt a törekvésüket legtöbbször már az alapszabályukban rögzítették. Számos esetben a feloszlott kör tagsága, vagy tagságának egy része újabb egyesület alapításával próbálkozott, felismerve a körhöz tartozás szükségességét.

A *Tatársánci Gazdasági Olvasókör* története tipikusnak mondható. A megszűnés okaként a kör helységének áthelyezése miatti nézeteltérést nevezték meg. A tatársánciak 1927. június 26-án hozott közgyűlési határozattal kimondták feloszlásukat és vagyonukat két egyenlő részre osztották: az újonnan alakult *Tatársánci Kisgazda Körnek* és a *Cinkusi Kisgazda Olvasókörnek*.⁹

Egy-egy elszegényedett kör felszámolása és leltározása alkalmával szívszorító volt látni, hogy gyakran csak néhány biliárdgolyó, nem egyszer 1–2 rozoga szék, pad volt a legnagyobb értékű ingóság, amit számba lehetett venni.

A *Kossuth Népkör* szintén saját maga kezdeményezte az átalakulást. Ők egy már jól működő körhöz, amelynek 48-as eszmeiségével azonosulni tudtak, szeretnének csatlakozni. A *Tabáni Első Olvasó Népkör* elnöksége, majd az 1922. április 9-i közgyűlés is megszavazta a befogadást és egyben a Kossuth Népkör vezetőségét tiszteletbeli tagokká választották.

Voltak olyan megszűnések, feloszlások, melyek akár tíz évnél hosszabb ideig elhúzódtak. A *48-as Munkás kör* még 1912-ben¹⁰ feloszlik, iratai tanúsága alapján népkönyvtári könyveiket (kb. 76 db) az alakulóban lévő *Petőfi Olvasókör*nek, a kör többi ingóságát, felszerelését a *Kopáncsi Olvasókör*nek adta át 1914-ben. De mivel ezt a tényt valószínűleg elfelejtették bejelenteni a polgármesteri hivatalnak, illetve a Belügyminisztériumban, sőt a jegyzőkönyv is elveszett, 1924-ben városi vizsgálat indult, és még az eredeti tagok értesítésével két közgyűlést is összehívtak, eredménytelenül. Megmaradt ingóságait (néhány pad, asztal, lámpa, Kossuth kép, egy március 15-ével kapcsolatos kép, asztali kugli) 1925. december 18-án elárverezték. A Földművelésügyi Minisztériumtól kapott könyveket átmenetileg a levéltárosnak adták – később, a bevett gyakorlat szerint valamely kör birtokába kerülhetett. Mivel azonban a Belügyminisztérium feltételezte, hogy a kör Hódmezővásárhelyi gazdasági és háziipari munkáskör néven tovább folytatja tevékenységét, illetve 1925-ben még mindig működik, rendőrségi és polgári vizsgálat indult.¹¹ A 48-as Munkás kör ingóságai ügyében többször küldött felszólítást *Soós István* polgármester, sőt 1924. február 29-i levelében megbízta *Endrey Bélát*, hogy nyomozza ki a kör jegyzőkönyveinek és egyéb iratainak helyét, majd ezekből állapítsa meg, hogy a kör feloszlata szabályszerűen történt-e.¹² Endrey megállapította, hogy a tagok szövetkezeti alapon, engedély nélkül létesítettek egy seprűgyárat 1908–1914 között, mely az egyesülettől függetlenül működött. A seprűkötőgépekkel kapcsolatos ügyek csak 1929-ben rendeződtek el.¹³

A *Hódmezővásárhelyi Rádióbarátok Egyesülete* 1929-ben alakult meg, alapszabályát 1930-ban hagyták jóvá. A jóváhagyási értesítővel párhuzamosan a polgármesteri hivatal kérte a tagnévsort. 1931-ben *Bodnár Bertalan* nyugalmazott főgimnáziumi igazgatót választották meg elnöküknek. Azonban ebben az évben három tagot is veszítettek: *Gádor Pál* tag, villanytelepi igazgató (elköltözött), *Juhász József* jegyző, MÁV tisztviselő (sok dolga van), *Kreiszl Antal* titkár (betegség és nagy elfoglaltság miatt) mondott le a tagságáról, amely veszteség

érzékenyen érintette az egyletet. Az 1930-ban még 148 tagot számláló egyesület az Iparegylet nagytermében kiállítást rendezett, előadásokat tartott, de 1931-ben már működésük szüneteltetését határozták el. 1934-ben eredménytelen közgyűlést hívtak össze, majd az 1936. szeptember 28-i, utolsó jegyzőkönyvük a már feloszlott egyesületről számolt be. Bodnár bejelentette, hogy „a pecsétet nem találja. A felszerelés Fuszek Tivadarnál (villanytelepi főszerelő) van, tőle lehet kérni. Az iratokat beszolgáltatta.”¹⁴ A mindösszesen 14 dokumentumot tartalmazó beszolgáltató irattár tanúsága szerint a megszűnés oka valószínűleg a tagok elfoglaltsága, az érdektelenség, az aktivitás hiánya, a nem működés lehetett.

Persze voltak olyan alapítások is, amelyek még a Belügyminisztériumi láttamozás előtt, vagy az átdolgozó határozat után nem próbálkoznak tovább az egyesületek alakításával. Különösen nagy vízváltásznak bizonyult a húszas-harmincas években a már említett 77000/1922. BM-rendelet, amely számos vadásztársaság mellett, pl. a *Vásárhelyi Újságírók Köre* alapszabályát is visszasaadta átdolgozásra a jogszabályra hivatkozva, és ezzel kedvét szegte a kevésbé kitartó szervezeteknek.

A koalíciós idők. A halódás és a mesterséges elsorvasztás időszaka

A második világháború alatt a körök tevékenysége átalakult, erősebben jelent meg a hazafiság kinyilatkoztatása és ápolása, és a jótékonyosság. Ugyanakkor az emberek jelentős része a fronton volt, a fiatalok pedig levante szolgálatot teljesítettek. Sok körben alig volt valami élet, és bár az első világháborútól eltérően nem szüneteltették, illetve kérték tevékenységük felfüggesztését, gyakorlatilag több helyen mégis erről volt szó. Nagy Gyula írja visszaemlékezésében: „A második világháborút a pusztai olvasóköri is megérették. Míg a Pecercésháti Kör csak némi anyagi kárt szenvedett, addig Kakasszéken széthordták a színpadot és a felszerelés java részét. A háború befejezése után néhány hónapon keresztül nemigen látogatták a köröket. Egyes helyeken azután már csak tengődött az élet. Pósaalmon is csak sutykó legények biliárdoztak. A Csajági Körben még azután is évente 2-3 rendezvényt tartottak, de – úgymond – erőltetett dolog volt az már. Sin Lajostól tudjuk, hogy az Aranyadalmi Körben is még egy vagy két évig össze-össze jöttek a tagok, de a köri élet állandóan hanyatlott. A Kakasszéki Kör oszlott fel leghamarabb, Hegedűs József javaslatára iskola lett belőle. 1948-ban több kör működése megszűnt, de nem oszlott fel. Egyes körökben viszont – így például a barackosiban – a háború után egészen 1948-ig éppen olyan élet folyt, mint a háború előtt.”¹⁵

A történelmi helyzet, a háború elvesztése utáni körülmények közismertek. „A háborús veszteség 2000 főre becsülhető Vásárhelyen.¹⁶ Ezen túlmenően számosan szenvedtek sok esetben évekig tartó hadifogságot – köztük leventék is. (A körök nem feledkeztek meg halottaikról, amint lehetett, emlékművekkel, emléktáblákkal örökítették meg a pusztulás áldozatává lett tagjaik nevét. Így elsőként a Sóshalmi Olvasókör avatott emléktáblát 1988. október 8-án.)¹⁷ Bár emléktáblák nem készültek az olvasóköri mozgalom újraindulásáig az egyesületekben hagyomány volt, hogy megemlékeztek az eltávozottakról, és amikor a háború szinte minden családban és körben jelen volt és áldozatokat követelt, akkor az összetartozásban is erőt keresve közösen próbáltak vigaszt nyújtani és keresni. A jegyzőkönyvek, alkalmi beszédek, újságcikkek, apróhirdetések őrzik az emberek fohászait, reményeit és azoknak neveit, akik soha nem jönnek vissza, de azoknak is, akiket kerestettek és visszavártak/visszavárnak.

A háborús veszteségek, noha megakasztották a körök fejlődését, megszűnésükhöz mégsem ezek vezettek. „Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. február 26-i¹⁸ rendelete intézkedett 25 fasiszta és katonai jellegű szervezet – köztük a *Levente Egyesület* és *Turul Szövetség* – feloszlatajáról.¹⁹ A későbbi időkben is gyakran hivatkoztak erre a rendeletre a Magyar Közlönyben meg-

jelent feloszlattott egyesületek listáinak publikálása során a megszüntetések indokaként. 1946-tól pedig megindult a többi polgári szervezet feloszlata is. A választásokat megnyerő *Kisgazdapárt* vidéki bázisai, valamint a katolikus egyházhoz köthető egyesületek kerültek először célkeresztbe. A 2333/1946. BM r. a *Cserkészszövetség* és a *KALOT* feloszlatajáról intézkedett. A Hódmezővásárhelyi *Református Nőegylet* megszüntető határozatában indokként eszerezpelt: „1947-től nem fejtett ki az alapszabályában lefektetett



A fogságból megszökött fiát kereső Hajdu László apróhirdetése a Vásárhely Népe 1944. november 9-i számában

tevékenységet” és 549.763/1947.IV.3. BM sz. rendelet értelmében elrendelték a nyilvántartásból való törlést.²⁰

Ezzel párhuzamosan 1945-től a magánszemélyek igazoló bizottsági vizsgálata is megkezdődött, mely számos egyesületi tagot érintett. A 20.165/1945. BM sz. rendelet értelmében az egyesületeknek jelentést kellett küldeniük, mely

eljárás egyértelműen az egyesületek felülvizsgálatának és a felosztatások sorának a kezdete volt. Az *Erdei Ferenc* által vezetett Belügyminisztérium bekérte a körök láttamozott alapszabályait és egy öt pontból álló kiegészítő jelentést.

1. „Milyen tárgyú és irányú működést fejtett ki az egyesület 1939. január 1-je óta?
2. Érvényesültek-e politikai szempontok az egyesület működésében? Állást foglalt-e az egyesület a nemzeti szocialista, fasiszta és más demokraciellenes politikai pártok, vagy mozgalmak kérdésében, továbbá a baloldali pártok ellen, illetve ezek tagjai ellen tagságuk miatt folytatott üldözések, a népellenes törvények és a Németország oldalán háborúba lépés, illetve háborúviselés kérdéseiben?
3. 1939. január hó 1-je óta kik és milyen tisztséget viseltek az egyesületben, ezen tisztségek betöltése tekintetében milyen személyi változások történtek és mi volt e személyi változások oka és időpontja?
4. Az egyesület vezetői, illetőleg mindazok a személyek, akik az egyesület működésében vezető szerepet vittek, vagy az egyesület működését irányították és befolyásolták, milyen magatartást tanúsítottak 1939. január 1-je óta, ezeknek a személyeknek a magatartása sértette-e a magyar nép érdekeit, igazolásuk megtörtént-e és milyen eredménnyel, folyik-e ellenük népbírósi eljárás, miért és milyen eredménnyel?
5. Az egyesület a változott viszonyoknak megfelelően milyen intézkedéseket tett saját hatáskörében abból a célból, hogy az egyesület működését a demokratikus szellemmel összhangba hozza és a nemkívánatos vezetőszemélyeket vagy tagokat az egyesületből eltávolítsa?”²¹

A dokumentumokat először a helyi törvényhatóság vezetőjének kellett küldeni, aki a nemzeti bizottságok felé már javaslatot tett az egyesületek minősítéséről. „A rendelet a nemzet bizottságoknak a lehetőségek széles tárházát sorolja fel: például »az egyesület felosztatására, működésének vagy önkormányzatának felfüggesztésére, miniszteri vagy hatósági biztos kiküldése, az egyesület ellen vizsgálat elrendelése, az egyesület átszervezésére vagy alapszabályuk módosítására megfelelő határidők kitűzése« stb.”²²

A Szabadság Olvasó Népkör 1945. augusztus 25-én küldte el a jelentését az egyesület elnöke, *Rapcsák Péter* református lelkész és jegyzője, *Szűcs Mihály* közművesmester aláírásával. Válaszaikban igyekeztek az elvárásoknak megfelelően, egyben a kor retorikáját használva fogalmazni:

- „1. Az Olvasókör, mint társadalmi egyesület, a környék lakosságának összefogó, kulturális és gazdasági érdekeit hathatósan munkáló szerv volt.

Társadalmi és vallási különbség nélkül szívesen látott tagjai sorában bárkit s tagjait az egymást megértés, segítés, a tanulni vágyás szellemében vezette. [...]

3. *1926 óta 1944 szeptemberéig Endrey Béla városi tanácsnok, majd polgármester és főispán volt az elnök. Nevezett azonban elnöki jogát soha nem gyakorolta s édesapja örökébe lépett az elnöki tisztsbe. 1939. január 1 óta a Kör helyiségében csak egyszer volt igen rövid időre s mellette mindig ügyvezető elnök intézte a Kör ügyeit. [...] 1945. évi március 25-től kezdve az elnöki tisztségre Rapcsák Péter református lelkész választott. Nevezett úgy polgári hatóság, mint egyházi hatóság által leigazoltatott. [...]*
4. *Endrey Béla 1944 szeptemberében, mint bajai főispán elmenekült. A többi tisztséget viselő személy magatartása nem sértette a magyar nép érdekeit, igazolásuk megtörtént s népbírószági eljárás alá senki nem került.*
5. *Az egyesület mai működésében mindinkább kidomborítani és megvalósítani igyekszik a demokratikus szellemet és öröködik afölött, hogy nemkívánatos személyek tagjai sorában ne legyenek.”²³*

A helyi közigazgatási vezetés ezután saját véleményével együtt továbbította a javaslatokat a Belügyminisztériumnak. *„Mivel a bizottságok a helyi pártok erőviszonyait is tükrözték, a rendelet végrehajtása területenként változó intenzitású és irányú volt.”²⁴ „A Hódmezővásárhelyi Nemzeti Bizottság az egyesületek és olvasókörök nagy részének működését engedélyezi, új vezetőség választását javasolja az Újvárosi Olvasó Egyletnél, a Római Katolikus Társaskörnél, a Csókási Olvasó Egyletnél, az Első Olvasó Népkörnél, a Visszhang Utcai Olvasókörnél és a Pusztakutasi Olvasó Egyletnél. Nem javasolja a Gazdasági Egyesület és a Pósaalmi Olvasókör fenntartását, mert tagjai a szakszervezetben, illetve a Parasztszövetségben hasonló céllal működhetnek.”²⁵*

Ebben az időben azonban még 50 olvasókör működött Vásárhelyen, közülük csupán 11 belterületen. Megalakultak az Országos Szabdművelődési Tanács helyi szervezetei, melyek átvették a korábbi népművelési előadások, a felvilágosítás, valamint az agitáció feladatait, a társaséletet, az irányított szórakozást voltak hivatva fellendíteni. *„A törekvés helyessége nem lenne megkérdőjelezhető, csupán egy veszélye van: módot ad az ellenőrzött központi irányításra. Ez a későbbiekben kifejezetten gyakorlat lett minden tekintetben.”²⁶ „Vásárhelyen, pl. sokat segített a Kultuszminisztériumtól kapott 20 személyes »kulturautó«, amely szolgáltatásaival (vándormozi, műkedvelő együttesek szállítása stb.) igyekezett közelebb hozni a várost és környékét.”²⁷ Az olvasás, az olvasmányok, a könyvtár*

is korán a figyelem homlokterébe került. *Kerekes Imre* 1947-ben írja a Vásárhelyi Népeben: „...a népnek demokratikus szellemű olvasmányokkal való ellátása egy lépéssel sem maradhat el az első vonalban megoldandó problémák mögött. [...] És vajon mikor érünk oda, hogy a demokrácia szellemét hatalmas könyvtárak ontánák.”²⁸ 1947 augusztusától újra indították a népkönyvtári akciókat, de most már nyilvánvalóan más célokkal, mint az ezt megelőző időszakban. „A totális állam számára fontossá váltak a kulturális intézmények – közöttük a népkönyvtárak –, mivel alkalmasnak tűntek a tömegek tudatának befolyásolására, a párt ideológiájának követésére. Mindössze csak arról kellett gondoskodni, hogy kizárólag a hatalom által meghirdetett ideológiának megfelelő művek legyenek megtalálhatók a népkönyvtárak állományában, és ne működjék más szellemiségű állománnyal rendelkező gyűjtemény az adott településen.”²⁹

Megjelentek az 50 kötetes ún. vándorkönyvtárak, amelyek újraélesztett formájukban a gyakorlatban nem, vagy csak elvétve változtattak helyet. A város területére 15 ilyen kiskönyvtár került 1948-ban³⁰ – melyek már csak állományuk kicsinysége folytán sem játszhattak jelentős szerepet sem a művelődésben, sem a tanulásban, de az ideológia formálásában sem.

Varga Róberttel, a kaposvári Megyei és Városi Könyvtár nyugalmazott igazgatójával egy 2011-ben készült riport érdekes új információkat hozott felszínre a kérdéssel kapcsolatban: „A második világháború után – úgy tudom – a Szabadművelődési Tanács indított népkönyvtári akciót ötven-ötven kötetes vándorládákkal. A korábbi szakirodalomban az is megjelent, hogy a Kommunista Párt is adott könyveket falura. Az utóbbi állítás ebben a formában nem igaz. Magam is láttam több olyan jegyzőkönyvet, amelyben korábbi állományokat vizsgáltak felül. A Somogy megyei Lad községben például az Iparoskör könyveit behasonlították az 1945-ben kiadott ún. Fehér könyvvel, amely a fasiszta és szovjetellenes könyvek jegyzékét tartalmazta. Kiselejtezték a klerikális könyveket is pl. Berzencén, ahol a KALOT könyvtárát vizsgálták, aztán visszaadták a település »népkönyvtárának«, a párt ajándékeként.”³¹

Így történt Vásárhelyen is. A kiválogatott, a tiltó listák alapján erősen megnyírbált állományok a körök megszüntetése és az újraosztás után, esetleg néhány ideológiai művel, illetve szovjet irodalommal kiegészülve kerültek vissza az emberekhez, mint a népkönyvtári akciók „ajándék könyvtárai”, különös arroganciájaként a kor művelődéspolitikájának. A Hódmezővásárhelyi Kakasszéki Polgári Olvasókör iratai között egy 1948. április 2-án kelt fuvarlevél árulkodik a vasúton szállított 50 darabos vándorkönyvtárról, melyet a Vallás- és

Közoktatási Minisztérium Könyv- és Diapozitív- raktára küldött. Sajnos a küldemény összetételéről és későbbi sorsáról nincs további információk.

A 20.165/1945. BM sz. rendelet alapján beküldött jelentések gyakran adtak alapot egy-egy egyesület megszüntetésére. Így történt ez a *Csomorkányi Templomromi Olvasókör* esetében is, amikor *Pálfi Ernő* miniszteri tanácsos az I/788/3. IV. 3. sz., nagy példányszámban előállított, 1949. június 28-án kelt, stencilezett levelében értesíti a város polgármesterét, hogy a „20.165/1945. B.M. sz. rendelet szerint lefolytatott vizsgálat adatai alapján a *Csomorkányi Templomromi Olvasóegylet [sic!] egyesületet a 3830/1946. M. E. sz.³² rendelet 1. §-ában, illetve a 7330/1946. M.E. sz.³³ rendeletben foglalt jogaim alapján feloszlatom.*”³⁴ Ugyanezen levélben kéri a polgármestert és a szegedi VI. kerület rendőr főkapitányságát, a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága vezetőjét, hogy az egyesületet törölje a nyilvántartásból. Közülük a polgármester az, akinek a feloszlattott kör vagyontárgyainak leltárba vételéről, pénztárgészletének és iratainak megőrzéséről, és a kör helyiségek lezárásáról, valamint a kör értesítéséről kell gondoskodnia. A rendőrség segít az esetlegesen szükséges nyomozás lefolytatásában. A folyamat végén a város vezetésének a zárolási jegyzőkönyvet, a telekkönyvi kivonatot, a feloszlattott egyesület alapszabályának egy példányát a Belügyminisztériumhoz kell felterjesztenie. A vagyon felhasználásáról a Belügyminiszter döntött. *Dömötör János* polgármester-helyettes 1949. július 19-én értesíti a megszüntető határozatról a kört, megkéri *Nagy Tóth Imre* volt elnököt, hogy szolgáltatassa be az alapszabály egy példányát és beszélje meg az elnöki ügyosztály munkatársaival a leltározás és hivatalos átadás időpontját. Ugyanez a levél értesítette a *DÉFOSZ*³⁵ vezetőségét, valamint az Államrendőrséget is. Érdekes, hogy bár a kör megszüntetését számos dokumentum bizonyítja, a levéltárban található dokumentumok alapján az olvasókör 1955. február 5-én még táncmulatságot tartott, melynek költségeiről és bevételeiről a másnap megtartott „elszámoló gyűlésen” készítettek egy elég hevenyészett jegyzőkönyvet. A fennmaradt utolsó irat alapján az 1957. április 21-én³⁶ tartott választmányi ülés egyetlen témája a biliárd verseny megrendezése. Az első öt helyezett jutalmazását tervezték: I. hely – egy bárány; II. hely – egy fiatalabb bárány; III. hely – egy lavór; IV. hely – egy vödör; V. hely – öt doboz Kossuth cigaretta.

Ahogy a díjak is mutatják, a verseny nagy érdeklődésre tarthatott számot. A jegyzőkönyv tanúsága szerint 320 jegy eladásával számoltak a szervezők. *Gereben Ferenc* szavait idézve: „Egy diktatúra is tud slampos lenni, főleg Közép-Európában!”³⁷

A nagyobb arányú leépítés 1948-ban kezdődött meg. *Oláh Mihály* polgármester, a helyi hatalom pártmozgalom elkötelezett vezetője szerint az olvasókörök egyszerre jelentenek veszélyt és lehetőségeket a kor hatalmi politikája számára: „*Oláh polgármester felszólalásában a külterületi olvasókörök ügyére tért ki. Megállapította, hogy nem egy kör vezetőségében ma is demokráciaellenes elemek viszik a hangot. Míg ezek kicserélése meg nem történik, addig a belügyminiszter nem engedélyezi a körök működését. Kifejtette, hogy az olvasóköröknek a jövőben erős, hatékony termelési és kulturális góccokká kell fejlődniük.*”³⁸

A polgármester 1949. április 2-i keltezéssel olyan jelentést adott, amelynek alapján 22 kör felosztatását még az év folyamán elrendelték.³⁹ „*A polgármester egyébként híven követte a központilag meghatározott »irányvonalat«.* Odáig element, hogy amikor egy bizottság sorra látogatta a köröket, levetette a falról az elmúlt rendszer vezetőinek képeit, és azt az utasítást adta, hogy cseréljék ki azokat »a haladó eszmék nagy harcosainak képmására«.⁴⁰ Ez utóbbi nem járt sok sikerrel. Amikor először foglalkoztunk az olvasókörökkel, a 60-as évek közepén, a 70-es évek elején, még több, épen maradt tanyai kört találtunk. [...] Az elhagyott épületben, még ott volt a romos színpad, néhány kellékkal, s a falon az »alapító atyák« csoportképe. Nem pedig – mint azt *Oláh Mihály* szerette volna – az új rend vezéreinek (jócskán idealizált) arcvonásai.”⁴¹

Az 1949. áprilisi jelentésben olvasott 22 kör felosztatás után tovább fokozódó ütemben folytatódnak a megszüntetések. *Oláh Mihály* 1949. május 6-i levelében 31 egyesület felosztatását jelenti. Szeptember 16-án további hét egyesület megszüntetését közli a polgármester. A gyakori jelentések, eljárások, a teljesen felesleges adminisztráció – például az alapszabályok állandó bekérése – szinte átláthatatlan helyzetet teremtettek. Egy 1949. február 16-i és egy 1949. szeptember 20-i kimutatás⁴² az időszak felosztatott szervezeteiről (egyesületeiről) ad áttekintést. Az első lista kezdő sorszáma 32. és az utolsó záró sorszáma 81. A nyilvánvalóan központi felépítést követő kimutatás áttekintést ad a következő adatokról: a felosztatott egyesület neve; székhelye; esetleges fiókegyesülete; a felosztató rendelet száma, a vagyontárgyak felkutatása érdekében az államrendőrséghez intézett megkeresés száma és kelte; a felosztatott egyesület vagyontárgyai zár alá vételének időpontja; a leltár és a zár alá vételről készült jegyzőkönyvnek a BM-hez való felterjesztésének időpontja és száma; a vagyontárgyak jelenlegi tárolási helye; a zár alá vétel esetleges mellőzését jóváhagyó belügyminiszteri rendelet száma.

A februári listán lévő első egyesületek:

32. Hódmezővásárhelyi Római Katolikus Nőegylet, Andrásy út 19. sz.
 33. Iparosok Temetkezési és Segítő Egyesülete, Ipartestület
 34. Magyar Parasztszövetség Hódmezővásárhely, kakasszéki szervezete, Pusztá 1067/a.
 35. Magyar Parasztszövetség Hódmezővásárhely, sóstóparti szervezete, Pusztá 918.
- [...]

A szeptemberi kimutatás végén a következő körök szerepelnek:

76. Hódmezővásárhelyi Római Katolikus Társaskör, IV. ker. Teleki u. 44. sz.
77. Csomorkányi Templomromi Olvasókör, Tanya 895 sz.
78. Héjjahalmi Gazdálkodókör, Tanya 934 sz.
79. Mártélyfeketehalmi Olvasóegylet, Tanya 2481/a
80. Mártélyi Olvasókör, Tanya 2669 sz.
81. III. Olvasó Népkör, II. ker. Zrínyi u. 83/a.

Az egyesületekkel együtt könyvtáraik is megszűntek, állományukat zárolták. Ez reinkarnálódott aztán időnként népkönyvtári vándorkönyvtár, vagy egy külterületi iskolai könyvgyűjtemény, vagy tanyaközpontban működő fiókkönyvtár formájában. Azonban – mint láttuk – számos családnak, közösségnek ezek a kis könyvtárak jelentették az olvasás, művelődés és társasélet egyetlen lehetőségét. Az *Aranyadalmi Kör* megszűnéséről mondta *Juhász Nagy Vilmos* a körí színjátszás egyik meghatározó alakja: „A kör ebek harmincadjára került: ki mit látott, azt vitte. A biliárdasztal Kardoskútra került, de hogy a szép könyvtárt ki vitte el, nem tudni. Még a helyit is fölszántották, ahogy semmiből lett, úgy vált semmivé!”⁴³ Molnár Szilárd egy összesített táblázatot készített a feloszlott egyesületek számáról a megszűntetést kimondó jogszabályok megoszlásában országos viszonylatban:⁴⁴

1. táblázat

A feloszlott egyesületek száma 1945 és 1950 között, a megszűntető jogszabállyal

Mely jogszabály alapján	1945	1946	1947	1948	1949	1950	Összesen
181.000/1937. BM sz. r. szerint és a 3.830/1946. ME r.	0	2	1	724	437	0	1164
1938: XVII. tc.	0	265	2161	149	917	161	3653
529/1945. ME sz. r.	25	1114	227	116	2	0	1484
10.280/1945. ME sz. r.	0	443	119	105	10	0	677
7.330/1946. ME sz. r.	0	1453	188	20	162	0	1823
3.830/1946. ME sz. r., ill. a 7.330/1946. ME sz. r.	0	8	0	434	438	0	880

Egyesület önkormányzatának felfüggesztése és ideiglenes ügyvivő kinevezése	0	0	16	20	37	0	73
Önkéntes feloszlásra vonatkozó közgyűlési határozat láttamozása	0	0	4	12	59	9	84
1932: VIII. tc.	0	0	0	0	176	0	176
Egyéb jogszabályok vagy hivatkozás nélküli feloszlások	0	1	118	148	8	1	277
Megszűnt egyesületek száma	25	3287	2834	1728	2246	171	10 291

A vásárhelyi kép is hasonlóan széles megoszlást mutat. A hivatkozott jogszabályok még ugyanazon évben sem egysíkúak, és a köröket szinte minden esetben váratlanul érték a megszüntető határozatok. Van, ahol a háború után dinamikusn kezdtek el fejlődni, és utána jön az elkerülhetetlen vég.

A *Szabadság Olvasó Nép kör* könyvtári állománya 1948. január 18-án 942 mű, 1067 kötet. Az év folyamán 396 esetben 1591 kötetet kölcsönöztek, aminek mértéke kellőképpen mutatja a tagok aktivitását és olvasási kedvét. Az utolsó jegyzőkönyv 1949. április 10-i. Ekkor az elnök bejelenti, hogy sikeres és méltó március 15-i ünnepséget tartottak. Beszélnek az ablakok újrafestéséről, a ventilátor javításáról, az alsóterem rendbehozataláról, a sakk doboz megcsináltatásáról, a biliárd- és tagdíjhátralékok beszédéséről, zárhatóvá kívánják tenni az olvasóterem asztalának fiókját stb. Közli, hogy a hatósági vizsgálat kisebb hibáktól eltekintve mindent rendben talált. 1950-ben megszűnnek.⁴⁵

A *Hódmezővásárhelyi Kútvolgyi Polgári Olvasó kör* iratainak tanulmányozásakor a politika kiszámíthatatlanságát láthatjuk. Az egyesület feladva a politikamentességet *Tószegi Imre* elnök indítványára belép a Magyar Parasztszövetségbe. 1948. február 2-án új elnökséget választanak, a választmányi tagok között *Posztós Sándorral*, a vásárhelyi direktórium tagjával, aki ekkor a *Magyar Dolgozók Pártja* helyi csoportjának titkára, s aki az egyesület utolsó jegyzőkönyve szerint kapcsolataira építve felajánlja az 1949. március 15-re tervezett táncmulatság engedélyeinek beszerzését. A zenészek meghívását egyébként ugyanerre az alkalomra *iff. Posztós Imre* vállalta. Függetlenül az egyes tagok politikai szerepétől a kört 1949-ben feloszlatták, majd a belügyminiszter határozatával vagyont három részre osztották:

1. A leltárban szereplő ingóságokat a Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetségének kellett átadni.
2. A könyveket egy mellékelt útmutató alapján először selejtezték, majd a kivont könyveket a Népkönyvtári Központ raktárába vitették.
3. A többi ingóság, „juttatott vagyontárgy” a helybeli DÉFOSZ tulajdoná-

ba ment át.⁴⁶

Az egyesületek megszüntetését megelőzte, illetve azzal párhuzamosan folyt a könyvtárak, így az olvasókörök könyvtárainak is a „megtisztítása”. És bár hasonló akció az 1944-es évben is volt – a 10800/1944. sz. ME rendelet (1944. IV. 10.) 120 magyarországi és 35 külföldi zsidónak minősített szerző műveinek beszolgáltatásáról, illetve megsemmisítéséről, ekkor kb. félmillió kötetet zártak be országosan⁴⁷ –, a vásárhelyi olvasóköröket ez alig érintette. Mint ahogy az 1945-ben elrendelt, fasisztának minősített sajtótermékek és szépirodalmi művek beszolgáltatása sem, hisz ahogy láttuk az állományukat, nem igen volt náluk ilyen könyv. S ha mégis akadt 1–2 ilyen mű, hisz a listák közel sem csupán az igazán fasiszta kiadványokat rögzítették, akkor azt a megszüntetést követő leltárral kivonták az állományból.

„Ennél kirívóbb, már szinte szégyenfoltként értékelhető, a Népkönyvtári Központ 1950. évi két füzete, amely Útmutató az üzemi és falusi könyvtárak rendezéséhez címmel jelent meg. Közel 8000 tétel szerepel ezekben, köztük sok olyan szerző, akiknek minden könyvét tiltották. Ha ma próbáljuk értelmezni ezeket az „indexeket”, elképedünk azon a tudatlanságon, rosszindulatú elfogultságon, amely összeállítóikat vezették.”⁴⁸ A listákon látjuk pl. Bibó Lajost is, a jeles vásárhelyi származású író, aki ma a város díszpolgára.

Az újabb tiltások, tisztogatások azonban már nem érintették a köri könyvtárakat. A Városi Tanács 5631-87-1/1951. III. sz. – a Megyei Tanács felkérésére írt – jelentésében ugyanis már csak 9 egyesület szerepelt, közöttük kulturális egyesület vagy kör nincs. Az átvevő szervezeteknek is inkább az épületekre, berendezésekre volt szükségük, mintsem a könyvtárakra.⁴⁹

Összegzés

Azt, hogy a háború után kivérzett nemzet legnagyobb ereje lehet a kultúra és a művelődés, hitelesen bizonyítja az olvasókörök és más társadalmi egyesületek története mind országosan, mind Hódmezővásárhelyen.

Az önművelődésért érzett felelősség, a szűkebben vett művelődési érdekek, a szépirodalmi és ismeretterjesztő művek olvasása és megbeszélése, daloskörök, zenekarok és műkedvelő rendezvények szervezése mellett további számos tevékenység kötődik az egyesületekhez. Nem túlzást azt állítanunk, hogy ezeknek az öntevékeny társadalmi csoportoknak a története kicsiben Magyarország

sorsát példázza. Az sem lehet véletlen, hogy a rendszerváltozással újjáéledő olvasóköröknek is legerősebb hazai bástyája Hódmezővásárhely lett.

Irodalom

- BARÁTNÉ HAJDU Ágnes: Identitást erősítő jelenségek a vásárhelyi olvasókörök és társadalmi egyesületek történetében = Nemzetiségi-Nemzeti-Európai identitás. Konferencia kiadvány. A SZTE JGYPK Felnőttképzési Intézetében 2008. november 12-13-án tartott konferencia előadásai. Szerk. Szirmai Éva; Újvári Edit. Szeged: SZTE JGYPK Felnőttképzési Intézet, 2009. CD kiadvány. Forrás: <http://www.ekonyvkereso.net/file/08200/08200/08200.pdf> [Megtekintve: 2021. augusztus 24.]
- BARÁTNÉ HAJDU Ágnes: Társadalmi egyetek a két világháború között és a koalíciós időszakban Hódmezővásárhelyen. Hódmezővásárhely : Németh László Városi Könyvtár, 2015. 160 p.
- CSAPODI Csaba – TÓTH András – VÉRTESY Miklós: Magyar könyvtártörténet. Bp. : Gondolat, 1987. 541 p.
- Egyesületi iratok a Csongrád Megyei Levéltárban. Szerk. Berta Tibor. Szeged : Csongrád Megyei Levéltár, 2003. 320 p. (A Csongrád Megyei Levéltár Kiadványai. Segédletek; 13.)
- FÉJA Géza: Vásárhelyi vallomás. = Csongrád Megyei Hírlap, 1967. október 22.
- A Függetlenségi Front vásárhelyi vonalának kiépítése a tegnapi pártközi értekezlet. A tavaszi vetéstervezés és az olvasókörök átszervezése. = Független Újság, 1949. január 22. 3. p.
- GEREBEN Ferenc: Hajdu Ágnes habilitációs dolgozatának bírálata. Kézirat. 2012. 09.21.
- HAJDU Géza: Az olvasókörök városa. Vásárhelyi körök : 1945-2000. Bibliográfia Barátné Hajdu Ágnes. Hódmezővásárhely : Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2002. 192 p.
- HAJDU Géza: Vásárhelyi egyetek és könyvtárak : 1827-1944. Szeged : Somogyi-könyvtár, 1977. 286 p. (A Somogyi-könyvtár kiadványai; 20.)
- KÉGLI Ferenc: Népkönyvtárak a hatalom szolgálatában : 1945-1952 : Fejér megye tükrében. = A könyvtár és a hatalom. Tanulmányok és dokumentumok. Szerk. Monok István. Bp. : OSZK-Gondolat, 2003. 163-194. p.
- KEREKES [Imre]: Könyvet a nép kezébe! = Vásárhely Népe, 1947. január 29. 1. p
- KOVALCSIK József: A kultúra csarnokai : a közösségi művelődés színterei. 2. köt. Bp. : Művelődéskutató Intézet, 1987. 504 p.
- Magyarországi egyesületek címtára a reformkortól 1945-ig. 1-3. köt., Szerk. Pór Edit. Bp. : Művelődéskutató Intézet, 1988. 1357 p.
- MAKÓ Imre: Vásárhely a világháborúban (1914-1918). = Hódmezővásárhely története. 2/2. köt. Főszerk. Szabó Ferenc. Hódmezővásárhely : Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata, 1993. 865-877. p.
- MAKÓ Imre – KATONA Lajos: A második világháború és a fasiszmus hódmezővásárhelyi áldozatai. Hódmezővásárhely : Kiadja az Emlékbizottság, 1991. 260 p.
- MOLNÁR Szilárd: A civil társadalom államosítása Magyarországon. = Civil Szemle, 2. évf. 2005. 3. sz. 5-37. p. Forrás: <http://www.civilszemle.hu/downloads/civil4.pdf> [Megtekintve: 2021. augusztus 24.]
- Nagy Gyula: Parasztélet a Vásárhelyi-Pusztán. Békéscsaba : Békés Megyei Múzeum, 1975. 782 p. (Békés Megyei Múzeumok közleményei; 4.) [2021. augusztus 24.]
Forrás:http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/hodmezovasarhely/pa

rasztelet_a_vasarhelyi_pusztan/pages/009_egyutt_elunk.htm

<http://epa.oszk.hu/01500/01577/00004/pdf/00004.pdf> [Megtekintve: 2021. augusztus 24.]

NAGYNÉ KORELL Erika: Hódmezővásárhelyi olvasókörök : 1944–1950. = Egyesületi Élet, 5. sz. 1989. április 7. p.

NAGYNÉ KORELL Erika: Hódmezővásárhelyi olvasókörök : 1944–1950. = Csongrád Megyei Könyvtáros, 21.évf. 1989. 3/4.sz. 200–203.p.

Tizenöt vásárhelyi olvasókör kapott a Kultuszminisztériumtól egy-egy kézikönyvtárat. = Független Újság, 1948. április 16. 1. p.

Új képeket az olvasókörök falaira. = Független Újság, 1948. szeptember 1. 3. p.

VARGA Máté Benedek : “Nem borulátás, ez ténykérdés”. Interjú Varga Róberttel. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2011. 6. sz. 24–33. p. Forrás:

<http://ki.oszk.hu/3k/2011/12/nem-borulatas-ez-tenykerdes-interju-varga-roberttel/> [Megtekintve: 2021. augusztus 24.]

Levéltári dokumentumok

Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Levéltár Fiók: egyesületi alapszabályok és iratok. Kéziratok. – CSML HL

Tornyai János Múzeum kézirattára, különös tekintettel az Iparegylet, Ipartestület, Iparos dalárda, Iparos nőegylet irataira, valamint Kruzslicz Károlyné hagyatékára – TJM

Jegyzet

1 Féja Géza: Vásárhelyi vallomás. = Csongrád Megyei Hírlap, 1967. október 22.

2 Barátné Hajdu Ágnes: Identitást erősítő jelenségek a vásárhelyi olvasókörök és társadalmi egyesületek történetében. = Nemzetiségi-Nemzeti-Európai identitás. Szerk. Szirmai Éva; Újvári Edit. Szeged, 2009. CD kiadvány. [2021. augusztus 4.]

Forrás: <http://www.ekonyvkereso.net/file/08200/08200/08200.pdf> [Megtekintve: 2021. augusztus 24.]

3 CSML HL Iparegylet 1918-as jelentése X. 120.

4 TJM 2002.76.50.

5 TJM 2002.76.50.

6 Kruzslicz Károlyné 1944. december 23-én felolvasott kéziratos beszéde 1944. TJM

7 1935-ben már Magyar Vörös Kereszt nevet használják.

8 CSML HL Polgm. eln.ir 3859

9 CSML HL Polgm. Eln.ir. 3217/1931.

10 Egyes dokumentumok alapján 1914-ben.

11 CSML HL Polgm. eln.ir. 1422, 2144/1925.

12 CSML HL Polgm. eln.ir. 680/1924.

13 CSML HL Polgm. eln.ir. 814/929, 890/929.

14 CSML HL Polgm. eln.ir. 3365/1936.; A Hódmezővásárhelyi Rádióbarátok Egyesületének iratai X.210. 1929-1935.

15 Nagy Gyula: Parasztélet a Vásárhelyi-Pusztán. Békéscsaba : Békés Megyei Múzeum, 1975. 406.p. (Békés Megyei Múzeumok közleményei; 4.)

16 Makó Imre – Katona Lajos: A második világháború és a fasiszmus hódmezővásárhelyi áldozatai. Hódmezővásárhely, 1991. 58–59. p.

17 Hajdu Géza: Az olvasókörök városa. Vásárhelyi körök : 1945-2000. Bibliográfia Barátné Hajdu Ágnes. Hódmezővásárhely : Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2002. 12. p.

18 529/1945. ME r. a fasiszta pártok és egyesületek feloszlásáról (február 26.)

19 Kovalcsik József: A kultúra csarnokai. 3. köt. Bp., 1987. 12. p.

20 CSML HL Polgm. eln.ir 245/1948.

21 20.165/1945. BM sz. r.

- 22 Molnár Szilárd: A civil társadalom államosítása Magyarországon. 1945-1956. = Civil Szemle, 2. évf. 2005. 3. sz. 13. p.
- 23 CSML HL A Szabadság Olvasó Népkör ir. X.53.
- 24 Hajdu Géza: Az olvasókörök városa. Vásárhelyi körök : 1945–2000. Bibliográfia Barátné Hajdu Ágnes. Hódmezővásárhely : Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2002. 12. p.
- 25 Kovalcsik József: A kultúra csarnokai : a közösségi művelődés színterei. 2. köt. Bp. : Művelődéskutató Intézet, 1987. 14. p.
- 26 Hajdu Géza: Az olvasókörök városa. Vásárhelyi körök : 1945-2000. Bibliográfia Barátné Hajdu Ágnes. Hódmezővásárhely : Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2002. 13. p.
- 27 Nagyné Korell Erika: Hódmezővásárhelyi olvasókörök 1944-1950. = Egyesületi Élet, 5. 1989. április 7. p.
- 28 Kerekes [Imre]: Könyvet a nép kezébe! = Vásárhely Népe, 1947. január 29. 1. p.
- 29 Kéglí Ferenc: Népkönyvtárak a hatalom szolgálatában, 1945-1952 – Fejér megye tükrében. = A könyvtár és a hatalom. Tanulmányok és dokumentumok. Szerk. Monok István. Bp. 2003. 165. p.
- 30 Tizenöt vásárhelyi olvasókör kapott a Kultuszminisztériumtól egy-egy kézikönyvtárat. = Független Újság, 1948. április 16. 1. p.
- 31 Varga Máté Benedek: "Nem borúlátás, ez ténykérdés." Interjú Varga Róberttel. = Könyv, könyvtár, könyvtáros, 2011. 6. 24-33. p. <http://ki.oszk.hu/3k/2011/12/nem-borulatas-ez-tenykerdes-interju-varga-roberttel/>
- 32 3830/1946. sz. ME r.: az 529/1945. sz. ME r. és a jelen rendelet értelmében feloszlattott „szervezet vagyonának hovaforrítása kérdésében [...] a belügyminiszter határoz”. „(2) A feloszlattott szervezet vagyonát közérdekű célok megvalósítására, illetőleg előmozdítására kell fordítani. (3) A belügyminiszternek a feloszlattott szervezet vagyona felől hozott határozata a tulajdonjog telekkönyvi bekebelezésére alkalmas közirat.”
- 33 7330/1946. sz. ME r.: az 1938: XVII. tc-t egészíti ki: „Egyesület, vagy bármely más megjelölésű szervezett személyegyesülés, tekintet nélkül tárgyára és alapszabályszerű céljára, a belügyminiszter főfelügyeleti hatáskörébe tartozik.”
- 34 CSML HL Polgm. eln. ir 3681/1949.
- 35 Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége
- 36 A két jegyzőkönyv (1955. február 5., 1957. április 21.) új adalék az olvasókör történetéhez, melynek eddig ismert utolsó dokumentuma egy 1954. december 12-i jegyzőkönyv volt. Vö. Egyesületi iratok a Csongrád Megyei Levéltárban. Szerk. Berta Tibor. Szeged, 2003. 77. p.
- 37 Gereben Ferenc: Hajdu Ágnes habilitációs dolgozatának bírálata. Kézirat. 2012.
- 38 A Függetlenségi Front vásárhelyi vonalának kiépítése a tegnapi pártközi értekezlet. A tavaszi vetésterv és az olvasókörök átszervezése. = Független Újság, 1949. január 22. 3. p.
- 39 Nagyné Korell Erika: Hódmezővásárhelyi olvasókörök : 1944–1950. = Egyesületi Élet, 5. sz. 1989. április 7. Idézi Hajdu Géza 2002. 14. p.
- 40 Új képeket az olvasókörök falaira. = Független Újság, 1948. szeptember 1. 3. p.
- 41 Hajdu Géza: Az olvasókörök városa. Vásárhelyi körök : 1945–2000. Bibliográfia Barátné Hajdu Ágnes. Hódmezővásárhely : Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2002. 15. p.
- 42 CSML HL Polgm. eln.ir. 759/1949.
- 43 Nagy Gyula: Parasztlelet a Vásárhelyi-Pusztán. Békéscsaba : Békés Megyei Múzeum, 1975. 406. p. (Békés Megyei Múzeumok közleményei; 4.)
- 44 Molnár Szilárd: A civil társadalom államosítása Magyarországon. 1945–1956. = Civil Szemle, 2. 2005. 3. 23. p.
- 45 CSML HL A Hódmezővásárhelyi Szabadság Olvasó Népkör ir X.53.
- 46 CSML HL A Hódmezővásárhelyi Kútvölgyi Polgári Olvasókör ir X.58.
- 47 Csapodi Csaba – Tóth András – Vértesy Miklós: Magyar könyvtártörténet. Bp. : Gondolat, 1987. 418-419. p.
- 48 Csapodi Csaba – Tóth András – Vértesy Miklós: Magyar könyvtártörténet. Bp. : Gondolat, 1987. 443–444. p.
- 49 Hajdu Géza: Az olvasókörök városa. Vásárhelyi körök : 1945–2000. Bibliográfia Barátné Hajdu Ágnes. Hódmezővásárhely : Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2002. 27. p.